

Jörg Zinken

Portsmouth

***Punkt widzenia* jako kategoria w porównawczym badaniu dyskursów publicznych**

Punkt widzenia (lub angielski odpowiednik *point of view*) to ważne pojęcie we współczesnej lingwistyce kognitywnej. W artykule tym argumentuję, że pojęcie to jest obecnie używane do oznaczenia jakościowo różnych zjawisk: punktów widzenia utrwalonych na poziomie systemu oraz punktu widzenia mówiącego. Przedstawiam przykłady dla każdego z tych poziomów. Na zakończenie jest podjęta eksplikacja podobieństw i różnic pomiędzy tymi dwoma zastosowaniami pojęcia *punkt widzenia*. Taka eksplikacja wydaje mi się ważna dla jasności teoretycznych narzędzi lingwistyki kognitywnej.

Punkt widzenia (lub angielski odpowiednik *point of view*) to jedno z bardziej użytecznych pojęć lingwistyki kognitywnej (np. Langacker 1987, Bartmiński 1990)¹, szeroko używane w eksplikacjach struktury symboliki w językach naturalnych. Miarą jego przydatności jest to, że obecnie obejmuje ono zjawiska jakościowo różne. Z niektórych definicji można bowiem wywnioskować, że jest to kategoria odnosząca się do kulturowo-społecznych (a więc niejęzykowych) czynników mających wpływ na **konkretne zachowania językowe**.

Porównajmy następujące definicje pojęć *profilowania* i *perspektywy*, z którymi pojęcie *punktu widzenia* tworzy teoretyczny „zespół”:

- (1) „W naszej definicji profilowanie jest subiektywną (tj. mającą swój podmiot) operacją językowo-pojęciową, polegającą na swoistym kształtowaniu obrazu przedmiotu poprzez ujęcie go w określonych aspektach (podkategoriach, fasetach), takich jak np. pochodzenie, cechy, wygląd, funkcje, zdarzenia, przeżycia itp., w ra-

¹ Przygotowując referat do druku skorzystałem z cennych uwag recenzenta prof. Jadwigi Puzyniny, za które chcę wyrazić moją wdzięczność.

mach pewnego typu wiedzy i **zgodnie z wymogami określonego punktu widzenia.**" (Bartmiński, Niebrzegowska 1998)

- (2) „Przez ‘perspektywę’ rozumiem zespół właściwości struktury semantycznej słów, **skorelowany z punktem widzenia** i będący, przynajmniej w pewnym zakresie, jego rezultatem.” (Bartmiński 1999) (moje uwypuklenia)

Często jednak jest też mowa o punktach widzenia „zawartych”, „utrwalonych” w określonych nazwach, gatunkach tekstu itd., tak że *punkt widzenia* należałoby rozumieć jako kategorię odnoszącą się do **ponadindywidualnego systemu.**²

W niniejszym artykule wykorzystamy pojęcie *punktu widzenia* dla porównawczego badania dyskursów publicznych. Myślę, że oba zarysowane wyżej intuicyjne rozumienia kategorii *punktu widzenia* mogą być stosowane zarówno do systemowych aspektów dyskursu jak też indywidualnych wypowiedzi.

Prezentowany materiał pochodzi z badań nad metaforami w rosyjskim i niemieckim dyskursie publicznym. Badania te są częścią większego projektu badawczego, który był przeprowadzany na uniwersytecie Bielefeld (Niemcy) w latach 2000–2002.³

Najpierw przedstawię metodę zbierania i analizy danych zastosowaną w tym projekcie (1). W (2) omówię punkty widzenia podmiotu *kształtującego* swój świat i podmiotu *obserwującego* swój świat, które są utrwalone w różnych dyskursach publicznych. Następnie zilustruję, jak używanie określonego modelu metaforycznego może być motywowane ze społecznego punktu widzenia mówiącego (3). Wreszcie zaprezentuję implikacje pojęcia *punkt widzenia* stosowanego do tych różnych poziomów: wypowiedzi i systemu⁴ (4).

² Takie odczytanie jest też w zgodzie z (2), gdzie punkt widzenia jest skorelowany ze strukturą semantyczną.

³ Wyniki tego projektu ukażą się w Zybatov, Baranov, Dobrovolskij (w druku).

⁴ Kiedy mówię o systemie, nie chodzi mi o system językowy w rozumieniu strukturalistycznym, lecz o dyskurs jako swoisty system społeczny, w którym utrwalone są językowe interpretacje świata. Warto by było rozróżnić punkty widzenia na poziomie języka, dyskursu, i wypowiedzi. W ramach tego artykułu ograniczam się do dyskursu i wypowiedzi.

1. Metoda zbierania i analizy danych

Badania w opisanym projekcie dotyczyły struktury metaforycznej całych dyskursów — rosyjskiego dyskursu publicznego okresu *perestrojki* i analogicznego niemieckiego dyskursu publicznego okresu *Wende*. Wykorzystano duże korpusy tekstów z wielu różnych gazet. Z tych tekstów starano się wybrać wszystkie metafory⁵ i ująć je w specjalnej bazie danych. Zebrano po 8000 metafor z tekstów rosyjskich i niemieckich.

Najważniejszym instrumentem do opisu metafor w ich kontekstach był metajęzyk deskryptorów sygnifikatywnych (*jako co* jest *x* metaforyzowane) i denotatywnych (*co* jest metaforyzowane). Tabela 1. ilustruje strukturę bazy danych na przykładzie jednego wpisu z niemieckiej bazy danych na temat dyskursu *Wende*:

Tab. 1. Struktura bazy danych i przykładowy wpis

Pole bazy danych	Wpis
Metaphor	komunizm, ten bliźniak faszyzmu
Significative Descriptor	bliźniak/pokrewieństwo
Denotative Descriptor	komunizm/faszyzm/ideologia
Example	Das Kreuz der Kirche hat den Kommunismus, diesen Zwilling des Faschismus, bezwungen.
Source	Bild
Author	Tiedje, Hans-Hermann
Date	30.12.89

Jak widać, każdy kontekst jest i w polu sygnifikatywnych, i w polu denotatywnych deskryptorów opisany kilkoma deskryptorami, zaczynając od bardziej konkretnych i kończąc na deskrypcie nazywającym

⁵ Poza problemami związanymi z identyfikacją metafor (metodycznymi i ogólnopsychologicznymi — tzn. związanymi z nierównym poziomem uwagi osoby zbierającej materiał itp.) pojawia się zasadnicza kwestia, co uznać za metaforę. Na omówienie obu tematów nie ma tu miejsca, ale chcę wskazać na to, że metafora konwencjonalna, „śpiąca”, była uwzględniana tylko wtedy, kiedy została ona w tekście „obudzona”, np. kiedy w tekście realizowano jej semantyczne implikacje (na temat sposobów aktualizowania metafor konwencjonalnych por. Baranov (1994)).

stosunkowo zamkniętą domenę pojęciową. Te ostatnie w polu „significative descriptor” miały nazywać modele metaforyczne (MM).⁶

W naszym projekcie interesowaliśmy się przede wszystkim tym, jakie modele metaforyczne lub ogólniejsze idee, wyrażane różnymi modelami metaforycznymi, są najbardziej produktywne w rosyjskim i niemieckim dyskursie publicznym. Następnym zadaniem po zebraniu i zakodowaniu materiału było więc określenie częstości modeli metaforycznych. Tabela 2. pokazuje dziesięć najczęstszych modeli w dyskursie rosyjskim i niemieckim.⁷

Tab. 2. Najczęstsze modele metaforyczne rosyjskiego dyskursu *pieriestrojki* i niemieckiego dyskursu *Wende*

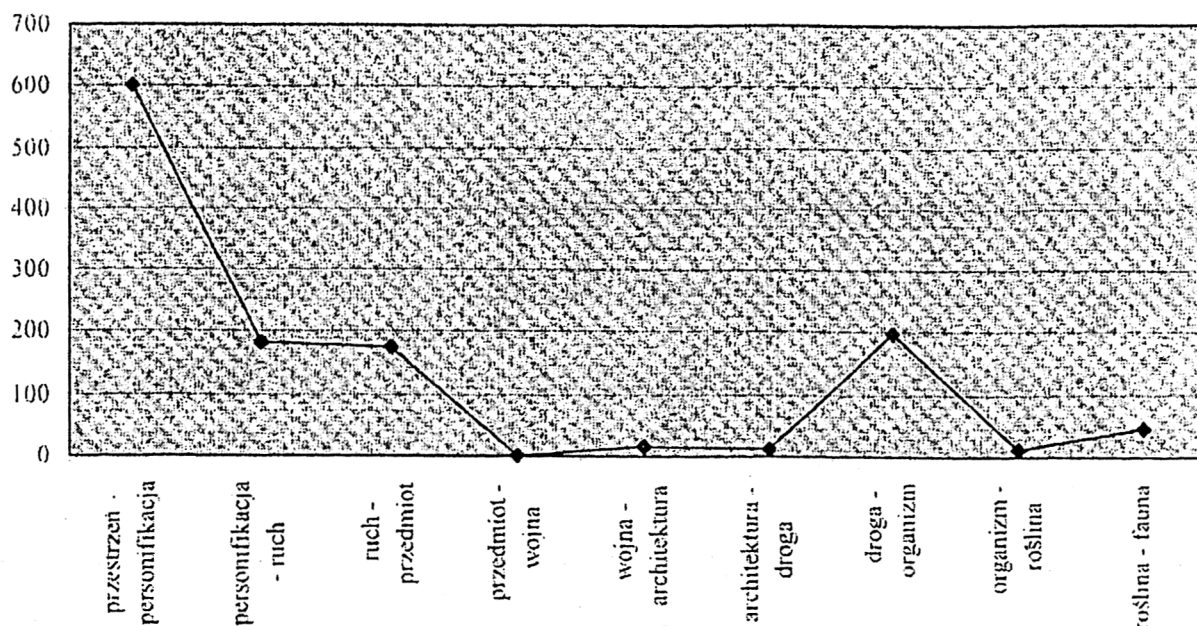
Modele w dyskursie rosyjskim	Modele w dyskursie niemieckim
PERSONIFIKACJA	PRZESTRZEŃ
WOJNA	PERSONIFIKACJA
PRZESTRZEŃ	RUCH
ARCHITEKTURA	PRZEDMIOT
MECHANIZM	WOJNA
MEDYCYNA	ARCHITEKTURA
PRZEDMIOT	DROGA
ORGANIZM	ORGANIZM
RELIGIA	ROŚLINA
FAUNA	FAUNA

Żeby móc badać nie tylko pojedyncze modele, ale też otrzymać obraz najważniejszych ogólnych idei metaforycznych, dołączyliśmy modele metaforyczne do ilościowych wiązek. Dla ustalenia wiązek wyliczono

⁶ Pojęcie modelu metaforycznego w tej terminologii zajmuje więc tę pozycję, którą w standardowej wersji kognitywnej teorii metafory (Lakoff 1993) zajmuje pojęcie schematu wyobrażeniowego. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że schematy wyobrażeniowe są nabyte przed przyswojeniem języka, są uniwersalne i stanowią pierwszą i trwałą strukturę poznawczą „w głowie” człowieka. Modele metaforyczne natomiast są blisko związane z językiem. Rząd deskryptorów powinien odtwarzać przejście od wyrazu językowego do ogólniejszych domen semiotycznych. Nie używano upowszechnionych terminów takich, jak *source domain* lub *vehicle*, bo są one blisko skojarzone z teoriami, traktujące metafory lub jako strukturę czysto pojęciową lub jako zjawisko czysto językowe. Dla obszerniejszego uzasadnienia terminologii, por. Baranov (w druku).

⁷ Ogółem zostało opisanych około 25 modeli.

różnice w częstości pomiędzy modelami sąsiadującymi w powyższej tabeli. Wynik tego obliczenia pokazuje rycina 1.

Rycina 1. Luki ilościowe pomiędzy modelami metaforycznymi

Jak widać na rycinie 1., MM PRZESTRZEŃ jest w niemieckim dyskursie o wiele częstszy niż najbliższy mu ilościowo model PERSONIFIKACJA. Dlatego MM PRZESTRZEŃ tworzy odrębną wiązkę. To samo dotyczy modeli PERSONIFIKACJI i RUCHU. Różnica częstości pomiędzy modelem czwartym i piątym, PRZEDMIOT i WOJNA, jest natomiast niewielka, tak samo jak różnica między WOJNĄ i ARCHITEKTURĄ i między ARCHITEKTURĄ i DROGĄ. Te cztery MM tworzą więc jedną wiązkę. Nowa wiązka zaczyna się od modelu ORGANIZM, który ilościowo znacznie ustępuje modelowi DROGA. MM ROŚLINA wchodzi w tę samą wiązkę, natomiast następny model FAUNA, stanowi początek nowej wiązki. Pięć pierwszych wiązek niemieckiego dyskursu *Wende* to:

wiązka 1: PRZESTRZEŃ

wiązka 2: PERSONIFIKACJA

wiązka 3: RUCH

wiązka 4: PRZEDMIOT, WOJNA, ARCHITEKTURA, DROGA

wiązka 5: ORGANIZM, ROŚLINA

Wśród tych dziewięciu modeli można odróżnić modele *tła* od modeli *figuralnych*. Modele *tła* to MM PRZESTRZEŃ, PERSONIFIKACJA i — mniej wyraźnie — MM PRZEDMIOT. W metaforycznych scenach są one zwykle presuponowane. Mówiąc np. o działalności politycznej jako o BUDOWANIU DOMU (MM ARCHITEKTURA), presuponujemy często (choć niekoniecznie) metaforyczny PODMIOT BUDUJĄCY (PERSONIFIKACJA) i metaforyczną PRZESTRZEŃ, na której ten DOM powstaje. Podczas gdy modele PRZESTRZENI i PERSONIFIKACJI są więc prawie nieuniknione, używanie modelu figuralnego jest bardziej świadomym wyborem podmiotu mówiącego. W dalszej części artykułu uwzględniono jedynie modele figuralne.

Na tym etapie kończy się ilościowy aspekt analizy, a zaczyna aspekt jakościowy, m.in. pytanie o różne punkty widzenia wyrażane metaforycznie. Analiza jakościowa w projekcie objęła, po pierwsze, ocenę *stabilności* pojedynczych wiązek i, po drugie, pytanie, czy jakiś MM lub wiązka modeli należy do *praktyki* badanego dyskursu. Nie wchodząc w metodyczne szczegóły analizy jakościowej (por. Baranov/Zinken w druku, Baranov w druku), chciałbym przejść do eksplikacji podstawowych punktów widzenia „zawartych” w przytoczonych modelach metaforycznych dyskursu niemieckiego.

2. Punkty widzenia na poziomie dyskursów publicznych

Na najbardziej podstawowym poziomie można rozróżnić dwie grupy modeli metaforycznych, w których utrwalone są różne punkty widzenia. Są to po pierwsze modele, które obrazują życie publiczne i polityczne jako coś, co w zasadzie może być obiektem lub miejscem manipulacji ze strony podmiotu politycznego. Do tej grupy należą — z modeli tu omówionych — modele RUCHU, PRZEDMIOTU, WOJNY, ARCHITEKTURY i DROGI. Kiedy jest mowa np. o polityce jako o WOJNIE, struktury polityczne (np. instytucje) są jakby POLEM BITWY (MM WOJNA), na którym działają aktorzy polityczni. Kiedy jest mowa o polityce jako o BUDOWLI (MM ARCHITEKTURA), struktury polityczne niby są DOMEM, którego RENOWACJA może się stać celem działania politycznego. Posługiwanie się takimi modelami metaforycznymi można uważać za wyraz punktu widzenia podmiotu *kształtującego* swój świat.

Podmiot mówiący o życiu politycznym w ten sposób pokazuje to życie jako wynik świadomych działań aktorów i jako coś, na co człowiek ma wpływ. Po drugie istnieją modele metaforyczne, które obrazują życie polityczne jako coś, co przebiega bez wyraźnego wpływu jakiegoś podmiotu politycznego. Do tej grupy modeli można odnosić MM ORGANIZM i ROŚLINA. Kiedy jest mowa o polityce jako ROŚLINIE, jest ona traktowana jako coś, co rozwija się samo (ROŚNIE, DOJRZEWIA) itd. Posługiwanie się takimi modelami może być wyrazem punktu widzenia *obserwatora*.⁸

Jak pokazuje lista wiązek niemieckiego dyskursu *Wende*, w dyskursie tym punkt widzenia *człowieka kształtującego* był — przynajmniej ilościowo — o wiele bardziej znaczący niż punkt widzenia *obserwatora*. Dopiero w piątej wiązce pojawia się pierwszy model wyrażający tę bierną perspektywę (MM ORGANIZM). Warty uwagi jest też fakt, że MM ORGANIZM i ROŚLINA tworzą stabilną strukturę w niemieckim dyskursie — składają się na piątą wiązkę.

Te fakty trudno zinterpretować bez porównania ich z metaforyczną strukturą podobnego dyskursu. Popatrzmy więc na pięć pierwszych wiązek modeli metaforycznych rosyjskiego dyskursu *pieriestrojki*, ustalone w ten sam sposób jak omówione wiązki niemieckiego dyskursu *Wende*:

wiązka 1: PERSONIFIKACJA

wiązka 2: WOJNA, PRZESTRZEŃ

wiązka 3: ARCHITEKTURA

wiązka 4: MECHANIZM

wiązka 5: MEDYCYNA, PRZEDMIOT, ORGANIZM

Jak widać, w rosyjskim dyskursie *pieriestrojki* też dominują takie modele, które są wyrazem punktu widzenia podmiotu *kształtującego* swój świat (MM WOJNA, ARCHITEKTURA, MECHANIZM). Modele, wyrażające punkt widzenia *obserwatora*, pojawiają się dopiero w piątej wiązce. Jest to przede wszystkim MM ORGANIZM, ale w pewnym zakresie też MM MEDYCYNA. MEDYCYNA to model ambiwalent-

⁸ Oczywiście można tu prezentować dalsze punkty widzenia, które jednak wydają się wtórne wobec tych dwóch wymienionych. W grupie modeli racjonalnych np. można rozróżnić punkt widzenia konkurenta (MM WOJNA, ale też inne — mniej częste w niemieckim dyskursie — MM SPORT, GRA) od punktu widzenia konstruktora (MM ARCHITEKTURA, ale też np. MECHANIZM) itd.

ny, który częściowo pokrywa się z modelem ORGANIZM (poddomena CHOROBY), a częściowo należy do modeli racjonalnych⁹ (poddomena OPERACJI). Zwróćmy uwagę, że w rosyjskim dyskursie *pieriestrojki* nie było stabilnej wiązki modeli wyrażającego punkt widzenia *obserwatora*: MM MEDYCYNĄ jest pod tym względem ambiwalentny, a MM PRZEDMIOT pokrywa się głównie z modelami *racjonalnymi* (np. de-skryptory „broń” i „cegła” należą do modelu PRZEDMIOT, a pokrywają się z modelami WOJNA i ARCHITEKTURA). Można więc sformułować hipotezę, że niemiecki dyskurs *Wende* był bardziej fatalistyczny niż rosyjski dyskurs *pieriestrojki*.¹⁰

Widać jednak, że oba dyskursy wykazują podobne tendencje: Oba omówione punkty widzenia są wyrażone poprzez modele metaforyczne znajdujące się wśród dziesięciu najczęstszych modeli odpowiedniego dyskursu, przy czym modele odtwarzające punkt widzenia podmiotu *kształtującego* swój świat są częstsze niż modele odtwarzające punkt widzenia podmiotu *obserwującego* swój świat.

Taka relacja ilościowa tych dwóch punktów widzenia odpowiada wynikom badań etnolingwistycznych. Majer-Baranowska (2002) np. pokazuje, że we współczesnej polszczyźnie pojęcie *wody* składa się z różnych profili, z których jedno — te częściej realizowane — odpowiadają punktowi widzenia człowieka kształtującego swój świat (u Majer-Baranowskiej: profile funkcjonalne), podczas gdy drugie (profile ontologiczne) odpowiadają punktowi widzenia człowieka obserwującego swój świat.

Stwierdzona w dyskursach *Wende* i *pieriestrojki* relacja ilościowa pomiędzy tymi punktami widzenia może więc nie jest ograniczona tylko dla tych poszczególnych dyskursów, nie jest motywowana tylko sytuacją „przełomu” w polityce i społeczeństwie. Może ona być ogólną właściwością struktury semiotycznej współczesnych dyskursów publicznych w Europie. Takiej hipotezie nie przeczy przynajmniej struktura

⁹ „Racjonalny” nie w sensie aksjologicznym, a kognitywnym, to znaczy taki, który pozwala pokazać procesy w sposób przejrzysty.

¹⁰ Taka hipoteza co prawda przeczy (niemieckiemu) stereotypowi Rosjanina, według którego to prawdziwy Rosjanin jest fatalistą. Z drugiej strony, pasuje ona do często konstатовanego w niemieckiej prasie „muru w głowach” Niemców, który został, bo Niemcy po obu stronach byłej granicy czują się (w sensie społeczno-ekonomicznym) przegrani.

metaforyczna innego jeszcze dyskursu publicznego, dyskursu niemieckiego ostatnich lat na temat integracji europejskiej (por. Zinken/Bolotova w druku).¹¹ Tutaj lista pierwszych pięciu wiązek wygląda następująco:

wiązka 1: PRZESTRZEŃ

wiązka 2: PERSONIFIKACJA

wiązka 3: RUCH

wiązka 4: ARCHITEKTURA, DROGA

wiązka 5: ROŚLINA, SPORT

Obraz relacji między punktem widzenia podmiotu *kształtującego* swój świat i punktem widzenia podmiotu *obserwującego* swój świat jest tu podobny, przy czym ten drugi, bierny punkt widzenia jest w tym dyskursie rzadszy niż w obu dyskursach „przełomowych”. Podsumowując, można więc stwierdzić, że:

1. są dwa podstawowe punkty widzenia wyrażane w dyskursach publicznych w Rosji i w Niemczech,

2. przynajmniej w dyskursie niemieckim te dwa punkty widzenia funkcjonują nie tylko na poziomie jakiegoś określonego dyskursu, ale także bardziej ogólnie na poziomie dyskursów publicznych.

Kategoria punktu widzenia okazała się więc przydatna do wyeksplikowania pewnych sposobów interpretacji świata utrwalonych w dyskursie. Tym niemniej, kategoria punktu widzenia może też być stosowana w analizie konkretnych wypowiedzi, jak przedstawię w następnym rozdziale.

3. Punkty widzenia na poziomie wypowiedzi

Popatrzmy na wypowiedź metaforyczną z niemieckiego dyskursu *Wende*. W jednym z przemówień, opublikowanych na łamach gazety „Berliner Zeitung”, E. Honecker mówi:

(3) „Unbestreitbar **reifen** in unserem Lande die **Früchte** dieser sich über mehrere Jahrfünfte hinziehenden grossen Anstrengungen”

¹¹ Dane te również były zbierane w projekcie według metody zarysowanej wyżej. Baza danych na ten temat zawiera jednak tylko 2000 wpisów. Por. też Zinken 2003.

[Bez wątpliwości, w naszym kraju dojrzewają owoce tych wysiłków, trwających od kilku pięcioleci.] (E. Honecker, „Berliner Zeitung”, 6 September 1989)

Honecker używa tu metafory ROŚLINY, żeby ująć pewne zmiany widziane odpowiednio do swoich przekonań politycznych. Jak pokazały wiązki modeli metaforycznych omówione powyżej, model ROŚLINY jest w dyskursach politycznych dość częsty. Najczęściej wedle tego modelu uwydatniany jest aspekt procesualny życia politycznego. Można by więc sądzić, że cytowana wypowiedź Honeckera jest konwencjonalnym sposobem mówienia o pewnym procesie — w tym przypadku o procesie ekonomicznym. Jednak w omawianym dyskursie, mówiąc o sytuacji ekonomicznej w NRD prawie w ogóle nie używano modelu ROŚLINY ani innego modelu „biernego” (por. Baranov/Zinken w druku). Typowa była przede wszystkim metafora *zepsutej maszyny* (np. metafora *silnika*), dalej też metafora *psującego się budynku* — metafory, które pozwalają wskazać na odpowiedzialność „właścicieli”. W związku z tym może się jednak wydać znaczące to, że Honecker mówi właśnie o *dojrzewaniu* (MM ROŚLINY) sukcesu ekonomicznego, a nie np. o *funkcjonowaniu mechanizmu gospodarczego* (MM MECHANIZM).

Porównajmy kilka implikacji semantycznych modeli metaforycznych MECHANIZM i ROŚLINY:

Kiedy jest mowa o procesie jako o PRACY MASZYNY, implikuje to obecność jakiegoś podmiotu, który tę *maszynę włącza*, o *nią dba* itd., tzn. który jest w tym procesie aktywny. Model ROŚLINY nie implikuje aktywnego podmiotu. W związku z tym, użycie modelu MECHANIZM pozwala na dokładniejsze charakterystyki procesu: kto zrobił co, żeby ta *maszyna działała*? Czy ktoś zapomniał *dolać oleju* albo przez nieumiejętność *zepsuł mechanizm*? W modelu ROŚLINY proces traktowany jest tak, jakby dokonywał się „sam przez się”, „naturalnie”. Jest to proces przebiegający równomiernie aż do ZAKWITNIĘCIA, do momentu, w którym intencja procesu została spełniona. W tym sensie w metaforze ROŚLINY pytanie o to, czy sukces ekonomiczny w NRD jest możliwy, w ogóle się nie pojawia — ostateczne DOJRZENIE jest przecież nieuniknione, i to, że trzeba na owe dojrzewanie (na sukces ekonomiczny) czekać, jest naturalne. Podsumowując, metafora MECHANIZMU

jest bardziej przydatna do tego, żeby mówić o odpowiedzialności, zasługach i winie określonych podmiotów w jakimś procesie, podczas gdy w metaforyce ROŚLINY taki proces dokonuje się w „czarnej skrzynce”. Model ROŚLINY natomiast jest bardziej przydatny do obrazowania procesu jako ciągłego i równomiernego. Użycie modelu ROŚLINY przez Honeckera było spójne z jego ideologicznym punktem widzenia jako obrońcy systemu.

Kategoria *punktu widzenia* jest więc też przydatnym narzędziem skorelowania konkretnych zachowań językowych z postawą i przekonaniami mówiącego. Jest to rozumienie kategorii *punktu widzenia*, które częściowo pokrywa się z rozumieniem zarysowanym w rozdziale 2., ale też częściowo od niego odbiega. Omówieniu tych różnic poświęcę ostatni rozdział artykułu.

4. Punkt widzenia — kategoria społeczno-kulturowa czy językowa?

W artykule tym przedstawiono dwa użycia pojęcia *punkt widzenia*. Najpierw pokazano punkty widzenia „zawarte”, utrwalone w praktyce dyskursu, to jest na poziomie grupy. Potem zaprezentowano punkt widzenia określonego mówiącego i stwierdzono korelację pomiędzy tym punktem widzenia i specyficznym językowym, semantycznym ujęciem określonego procesu gospodarczego u schyłku NRD. Kategoria punktu widzenia może występować na różnych poziomach: na poziomie systemu i na poziomie indywidualnej wypowiedzi. Kiedy mówimy o punktach widzenia, może nam wręcz chodzić o jakościowo różne rzeczy. Pokazuje to eksplikacja metafory punktu widzenia.

Metafora *punktu widzenia* zawiera przynajmniej cztery elementy do wyeksplikowania: 1) KIM JEST podmiot widzący; 2) Czym jest to WIDZENIE; 3) CO WIDZI ten podmiot; 4) Czym jest ten PUNKT, z którego podmiot patrzy. Eksplikacja różni się w tych czterech punktach w zależności od tego, czy mówimy o punktach widzenia „w systemie” czy też mówimy o punkcie widzenia kogoś mówiącego.

1) KIM JEST podmiot: Kiedy mówimy o punkcie widzenia określonego człowieka, element ten nie jest metaforyczny, chodzi bowiem o rzeczywistą osobę, która całkiem dosłownie może coś widzieć. Na-

tomiaś, kiedy mówimy o punktach widzenia utrwalonych w dyskursie, podmioty ich są hipotetyczne: Semantyka praktyki dyskursu jest wynikiem wynegocjowania określonej interpretacji świata.

2) Proces widzenia również oznacza coś innego w obu rozumieniach kategorii *punktu widzenia*. WIDZENIE określonego mówiącego oznacza konstrukcję jakiejś sceny w zgodzie z jego intencją komunikacyjną. Natomiast obserwacja, że w dyskursie są utrwalone różne punkty widzenia, znowu odnosi się do „śladów”, które procesy poznawcze wcześniejszych mówiących pozostawiły w systemie. Faktycznie w każdym akcie językowego ujmowania zjawiska dochodzi do uzgodnienia intencji aktualnego mówiącego z możliwościami wyrazu dostarczanyymi przez określony system. Można tu mówić o interakcji śladów „widzenia” wcześniejszych mówiących z aktualnym „widzeniem” mówiącego. Punkty widzenia utrwalone w dyskursie są różnymi ofertami poznawczymi dla podmiotu aktualnego.

3) Widzenie to czynność intencjonalna: Nie można po prostu widzieć, zawsze widzi się COŚ. W przypadku zaprezentowanego materiału, gdy chodzi o metafory, za przedmiot widzenia można uznać fragment rzeczywistości określany przez denotatywną część metafory. W przypadku Honeckera byłby to „rozwój gospodarczy w NRD”, w przypadku wcześniej omówionych modeli metaforycznych ROŚLINA i ORGANIZM byłaby to bardziej ogólnie „procesualność”. Dyskurs jako system utrwała to, co jest typowe i ogólne w językowych interpretacjach, a nie interpretację określonego człowieka.

4) To samo odnosi się do PUNKTU, z którego podmiot widzi: Kiedy mówimy o punkcie widzenia określonego mówiącego, tym punktem jest — w przypadku Honeckera — pewna ideologia, ogólniej, pewien zbiór przekonań i wartości. Kiedy natomiast mówimy o punktach widzenia w dyskursie, mowa jest o strukturach semantycznych, które pozwalają odtwarzać sposoby ludzkiego usytuowania w świecie, wyrażające się w odpowiednich perspektywach poznawczych (por. Bartmiński 1990). To może być punkt, gdzie oba rozumienia kategorii *punktu widzenia* pokrywają się najbardziej: Kategoria *punktu widzenia* ujmuje te aspekty ontologii człowieka, które znajdują odbicie w jego językowej interpretacji świata.

Podsumowując te różnice, można stwierdzić, że punkty widzenia utrwalone w dyskursie są zjawiskiem semantycznym, podczas gdy punkt widzenia określonego mówiącego ma znaczenie pragmatyczne. Jak wiadomo, lingwistyka kognitywna, posługująca się terminem *punkt widzenia*, nie przypisuje do takiego podziału większego znaczenia. Jak widać, rzeczywiście nie może tu być mowy o dwóch wykluczających się wzajemnie użyciach tego pojęcia. Tym niemniej dla dobra teoretycznej jasności i spójności lingwistyki kognitywnej warto poświęcić więcej uwagi istniejącym różnicom.

Metafora punktu widzenia obrazuje lingwistyczne aspekty poznania jako zjawisko indywidualne, podobne indywidualności widzenia. Używana jest ona jednak głównie w sensie „grupowym”, w sensie punktów widzenia utrwalonych w języku. Jest to jeden przykład dość radykalnej **subiektywizacji języka** w lingwistyce kognitywnej, która w kognitywistyce amerykańskiej zamienia się w **indywidualizację języka** (Lakoff, Johnson 1999, Langacker 1987). Celem antropologicznej lingwistyki kognitywnej, która interesuje się też kulturowym aspektem języka, powinna być nie indywidualizacja, lecz dokładne ujmowanie relacji pomiędzy podmiotowością poznania i przedmiotem, którym jest ponadindywidualny język. Uściślenie pojęcia *punkt widzenia* odnośnie jego dwóch omówionych znaczeń może być krokiem na drodze do takiej lingwistyki kognitywnej.

Point of view as a category in comparative analyses of public discourse

Summary

The category of point of view is an important concept in contemporary cognitive linguistics. In the present paper I argue that it is now used to refer to qualitatively different phenomena: systemic points of view and the point of view of the speaker. Each of the two levels is exemplified. Also, an attempt is made to explicate similarities and differences between the two uses of the concept. An explication of this kind, it seems, is important for the clarity of the theoretical tools of cognitive linguistics.

Literatura

- Baranov Anatolij N., 1994, *Voskrešenie metafory*, [In:] Baranov A. N., Karaulov Ju. N. (Hg.), *Slovar' russkich političeskich metafor*, Moskva 1994, xiii-xxi.
- Baranov Anatolij (w druku), *Metasprache der Beschreibung von Metaphern im öffentlichen Diskurs* [Metajęzyk opisania metafor w dyskursie publicznym], [w:] Zybatov, Baranov, Dobrovolskij (w druku).
- Baranov Anatolij, Zinken Jörg (w druku), *Allgemeine Beschreibung der Metaphernmodelle: Russisch vs. Deutsch* [Ogólny opis modeli metaforycznych: Rosyjski v. Niemiecki], [w:] Zybatov, Baranov, Dobrovolskij (w druku).
- Bartmiński Jerzy, 1990, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] Bartmiński, J. (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin 1990, 2. wydanie. Lublin 1999, 103–120.
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława, 1998, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] Bartmiński J., Tokarski R. (red.), *Profilowanie w języku i w tekście*, Lublin, 211–224.
- Lakoff George, Johnson Mark, 1999, *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to western thought*, New York.
- Langacker Ronald W., 1987, *Foundations of cognitive grammar*, Vol. I, *Theoretical prerequisites*, Stanford, CAL.
- Majer-Baranowska Urszula (2002), *Profile des Begriffs 'Wasser' im Polnischen* [Profile pojęcia 'woda' w języku polskim], [w:] Blankenhorn R., Dönninghaus S., Marzari R. (red.), *Beiträge der europäischen slavistischen Linguistik (POLYSLAV) 5*. München.
- Zinken Jörg, 2003, *Dwustronność i jednostronność w dyskursie o zjednoczeniu Europy*, [w:] *Tradycja łacińska i bizantyjska wobec idei jedności europejskiej*, (red.) Aleksander Wojciech Mikołajczak i Mariola Walczak-Mikołajczakowa, Gniezno, s. 375–388.
- Zinken Jörg, Bolotova Elena (w druku), *Der europäische Raum. Metaphorische Modelle im Diskurs zur Europäischen Integration* [Przestrzeń Europy. Modele metaforyczne w dyskursie o integracji europejskiej], [w:] Zybatov, Baranov, Dobrovolskij (w druku).
- Zinken Jörg, 2003, *Dlaczego komuniści są Krzyżakami. Polskie autostereotypy w dyskursie o transformacji ustrojowej*, „Etnolingwistyka” 15, Lublin 2003, s. 147–163.
- Zybatov Lew, Baranov Anatolij, Dobrovolskij Dmitrij (ed., w druku), *Kulturelle Vorstellungswelten. Eine kontrastive Untersuchung metaphorischer Modelle im russischen und deutschen öffentlichen Diskurs* [Kulturowe światy wyobrażeniowe. Analiza porównawcza modeli metaforycznych w rosyjskim i niemieckim dyskursie publicznym], Frankfurt a.M.